

Grażyna Mańkowska

Uniwersytet Warszawski

gmmankow@uw.edu.pl

ORCID 0000-0002-5143-4744

Jak wychować Dziewczynkę, czyli o baśniowych wzorcach kobiecości

How to raise a girl or about fairy-tale patterns of femininity

The article is devoted to fairy tales and issues related to upbringing, and in particular to the influence of fairy tales on the upbringing of girls. In her considerations, the author focuses on film adaptations of fairy tales (live-action and animated) and the gender patterns presented in them, i.e. images of women with whom the girls watching the films can identify. Included are both films evoking traditional images of gender and contemporary adaptations that promote new stereotype-breaking images of women.

Keywords: fairy tale, film adaptation, upbringing, gender image, femininity

Słowa kluczowe: baśń, adaptacja filmowa, wychowanie, obraz płci, kobiecość

Baśnie – czytane dzieciom i przez dzieci, opowiadane lub oglądane w kinie czy telewizji. Wszystkie są tekstami, w których dominują elementy fantastyczne (wróżki, czary, nadprzyrodzone istoty i cudowne wydarzenia) lub które opowiadają o tym, co nieznanne z doświadczenia – wydarzenia dzieją się „dawno, dawno temu” lub w odległych krainach „za siedmioma górami, za siedzioma morzami”, co oddziałuje na nasze emocje i pobudza naszą wyobraźnię¹.

Warto przypomnieć, że baśń jako rodzaj tekstu kultury przez wieki wielokrotnie podlegała zmianom. Pierwotnie baśnie były opowiadaniem dla dorosłych, historiami pełnymi okrucieństwa i opisami relacji o podłożu seksualnym. Dopiero w XIX wieku zaczęto je traktować jako teksty przeznaczone dla dzieci i „wygładzać”: usuwać nazbyt drastyczne sceny i nadawać

¹ Por. S. Sierotwiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław 1986, s. 39.

im charakter moralistyczny. Po najstarszym okresie ustnych opowieści nadszedł czas baśni spisywanych (np. przez Wilhelma i Jacoba Grimm, Charles'a Perrault, Antoniego Józefa Glińskiego i in.) oraz pisanych przez wybitnych twórców literatury (m.in. Hansa Christiana Andersena, Aleksandra Puszkina, Wasilija Żukowskiego, Wandę Dobaczewską, Janinę Porazińską). Innymi słowy, obok pierwotnych opowiadań ludowych pojawiły się opracowane przez autorów baśnie literackie – stylizowane teksty, wykorzystujące motywy ludowe lub przedstawiające całkiem nowe historie.

Niektóre baśnie, realizujące te same schematy fabularne, powstawały równolegle w odległych częściach świata, bądź też rozpowszechniane w postaci pisanej docierały do kolejnych krajów, gdzie niejednokrotnie podlegały zmianom i były modyfikowane na potrzeby kultury danego regionu. Na przykład baśń kojarzoną z terenami kultury francuskiej *Piękna i Bestia* (po raz pierwszy opublikowaną w 1740 roku przez francuską pisarkę Gabrielle-Suzanne Barbot de Villeneuve²) na ziemiach rosyjskich pod tytułem *Аленький цветочек* upowszechnił Siergiej T. Aksakow, który miał ją usłyszeć od klucznicy Pelagii. Z kolei w Polsce baśń ta po raz pierwszy ukazała się w przekładzie Eustachego Dębickiego w „Magazynie Dziecinny” w 1768 roku, a w XX wieku pod tytułem *O pięknej Pulcheryi i szpetnej Bestyi* upowszechnił ją Jan Ośnica.

Jednym z najbardziej rozpowszechnionych schematów fabularnych wydaje się schemat *Kopciuszka*, czyli opowieść o dziewczynie poślubionej przez księcia lub króla, w którego ręce trafia zgubiony przez nią pantofelek. Motyw bucika, dzięki któremu władca odnajduje piękną dziewczynę, pojawił się już u greckiego historyka i podróżnika Strabona, który przytoczył opowieść o egipskiej kurtyzanie Rodopis³, najstarszy zaś tekst realizujący omawiany schemat fabularny – historia Ye Xien – powstał w IX wieku w Chinach⁴.

W XX wieku równolegle do baśni pisanych zaczęły powstawać baśnie filmowe, a transformacjom – obok formy – ponownie zaczęła podlegać fabuła. Jednocześnie postęp techniczny sprawił, że filmowe adaptacje interesujących nas baśni zaczęły docierać do najdalszych zakątków świata. Dlatego można podejrzewać, że na globie ziemskim niewiele jest dzieci, które nie słyszałyby

² *Piękna i Bestia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Piękna_i_Bestia [dostęp: 5.10.2021].

³ W Polsce w 1966 roku została wydana książka Hanny Zdzitowieckiej pt. *Pantofelek pięknej Rodopis* – baśń na motywach opowieści Strabona.

⁴ Zob. *Kopciuszek* (baśń), [https://pl.wikipedia.org/wiki/Kopciuszek_\(baśń\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Kopciuszek_(baśń)) [dostęp: 6.10.2021].

o przygodach dziewcząt znanych w Polsce jako Czerwony Kapturek, Kopciuszek czy Królewna Śnieżka – choćby nosiły tam inne imiona, mieszkały w innych domach czy pałacach i miały do czynienia z innym lasem i innymi zwierzętami.

Baśnie kochają nie tylko dzieci. Lubi do nich wracać również wielu dorosłych. Niewątpliwie stanowią one dla nas źródło rozrywki. Jednak w życiu dziecka baśnie pełnią też inne funkcje, ważniejsze od funkcji ludycznej:

1. dydaktyczną: uczą nowych pojęć, przygotowują młodego odbiorcę „do uczestnictwa w kulturze w jej wymiarze symbolicznym i aksjologicznym”⁵;
2. terapeutyczną: m.in. pomagają zrozumieć własne trudności, pokonać lęki i słabości, dostarczają wzorców postępowania, wskazują, co jest dobre, a co złe, pomagają budować obraz samego siebie⁶;
3. wychowawczą: rozwijają wrażliwość estetyczną, wpływają na rozwój intelektualny, kształtują wyobraźnię dziecka, uruchamiają jego możliwości kreacyjne i interpretacyjne, rozwijają życie emocjonalne, w tym zdolności empatyczne, przygotowują do życia w społeczeństwie (pomagają zrozumieć innych ludzi i zachodzące między nimi interakcje, sprzyjają procesowi utożsamiania się z bohaterami baśni)⁷.

W aspekcie budowania obrazu samego siebie, w tym obrazu własnej płci, utożsamianie się dziecka z bohaterami baśni jest niezwykle istotne. Identyfikując się z wybranym bohaterem, dziecko stara się do niego upodobnić pod względem zachowań i wyglądu (np. przebiera się w domu i zakłada odpowiednie stroje, uczestnicząc w karnawałowych balach organizowanych w szkołach i przedszkolach). W ten sposób przyswaja reprezentowane przez baśniową postać wzorce i wartości oraz uczy się ich powielania.

⁵ W. Rutka, *Wartości baśni w pracy z dziećmi przedszkolnymi*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce. Kwartalnik dla nauczycieli” 2012, nr 2, s. 33, https://www.bazhum.muzhp.pl/media/files/Edukacja_Elementarna_w_Teorii_i_Praktyce_kwartalnik_dla_nauczycieli/Edukacja_Elementarna_w_Teorii_i_Praktyce_kwartalnik_dla_nauczycieli_-r2012-t-n2/Edukacja_Elementarna_w_Teorii_i_Praktyce_kwartalnik_dla_nauczycieli_-r2012-t-n2-s27-44/Edukacja_Elementarna_w_Teorii_i_Praktyce_kwartalnik_dla_nauczycieli_-r2012-t-n2-s27-44.pdf [dostęp: 10.09.2021].

⁶ M. Molicka, *Bajkoterapia. O lękach dzieci i nowej metodzie terapii*, Poznań 2002, s. 154.

⁷ Por. H. Ratyńska, *Rola książki i czasopisma w wychowaniu przedszkolnym*, [w:] *Kultura literacka w przedszkolu*, red. S. Frycie, I. Kaniowska-Lewańska, Warszawa 1982, s. 224.

W tym miejscu warto przypomnieć stwierdzenie Simone de Beauvoir: „Nie rodzimy się kobietami – stajemy się nimi”⁸. Słowa te, napisane przed ponad siedemdziesięciu laty i wielokrotnie przywoływane przez feministki udowadniające wpływ czynników społeczno-kulturowych na tworzenie obrazu płci, wciąż nie tracą na aktualności. Jednocześnie chciałoby się dodać, że przedstawiciele płci męskiej również nie rodzą się, lecz stają się mężczyznami. Wszyscy bowiem, niezależnie od płci biologicznej i tożsamości rodzajowej⁹, od najmłodszych lat podlegamy procesom socjalizacji. Wychowanie dzieci, a więc „całokształt zabiegów mających na celu ukształtowanie człowieka pod względem fizycznym, moralnym i umysłowym oraz przygotowanie go do życia w społeczeństwie”¹⁰, jest obowiązkiem dorosłych – rodziców, opiekunów, nauczycieli. Tylko człowiek odpowiednio ukształtowany może odnaleźć swoje miejsce w społeczeństwie, być jego wartościowym członkiem i dobrze mu służyć.

Zdaniem pedagogów

[p]roces i wyniki w[ychowania] kształtują się pod wpływem: 1) świadomego i celowego oddziaływania odpowiedzialnych za w[ychowanie] osób i instytucji (m.in. rodziców, nauczycieli, szkoły, organizacji społecznych, kulturalnych i religijnych); 2) systemu w[ychowania] równoległego, a zwłaszcza odpowiednio zorganizowanej działalności środków masowego oddziaływania; 3) wysiłków jednostki nad kształtowaniem własnej osobowości¹¹.

W przypadku dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym istotne są zwłaszcza dwie pierwsze grupy czynników – wpływ rodziców i nauczycieli oraz wpływ środków masowego oddziaływania, przede wszystkim telewizji.

Przygotowanie do życia w społeczeństwie wiąże się z wytworzeniem u dziecka obrazu samego siebie, w tym jego identyfikacji z określoną płcią. Tworzenie obrazu płci odbywa się wielotorowo, m.in. poprzez:

1. obserwację i naśladowanie osób dorosłych;
2. warunkowanie (nagradzanie dzieci za zachowania zgodne z oczekiwaniami rodziców i/lub z kulturowymi wzorcami płci oraz karanie za zachowania z nimi niezgodne);

⁸ S. de Beauvoir, *Druka płeć*, tłum. G. Mycielska, M. Leśniewska, Warszawa 2009, s. 299.

⁹ D. Pankowska, *Wychowanie a role płciowe*, Gdańsk 2005, s. 13–16.

¹⁰ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2008.

¹¹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 445.

3. uczenie się językowe (m.in. poprzez bezpośrednie komunikaty słowne typu: „Bądź mężczyzną, nie płacz jak baba”, „Chłopaki nie płaczą”, „Dziewczynki się nie brudzą”, „Jesteś dziewczynką – bądź grzeczna, nie zachowuj się jak chłopaczysko” i in.);
4. przyswajanie skryptów kulturowych zakodowanych w literaturze dziecięcej (w tym w baśniach) i programach telewizyjnych (zwłaszcza w reklamach i filmach)¹².

O znaczeniu dzieciństwa, przeżyć i doświadczeń z tego okresu oraz o ich wpływie na ukształtowanie dorosłej jednostki mówi m.in. film pt. *Hansel i Gretel: Łowcy czarownic* z 2013 roku. Tytułowych bohaterów znamy w Polsce pod imionami Jaś i Małgosia. Sami jako dzieci więzieni przez czarownicę, w dorosłym życiu chcą nadal tępić istoty podobne do wiedźmy z chatki z piernika¹³.

Biorąc powyższe pod uwagę, w swoich rozważaniach chcemy skoncentrować się na filmowych (aktorskich i animowanych) adaptacjach baśni i prezentowanych w nich wzorcach płci, tzn. obrazach kobiet, z którymi mogą identyfikować się oglądające filmy dziewczynki.

W filmowych adaptacjach baśni wzorce kobiecości tworzone są zarówno poprzez użycie odpowiednich środków językowych, jak i poprzez środki wizualne (obraz). Do środków językowych zaliczymy zwłaszcza służące charakterystyce postaci wyrazy oceniające i/lub nacechowane emocjonalnie (np. „piękna”, „wdzięczna”, „dobra”, „pracowita”, „szpetna”, „złośliwa”, „zła”, „leniwa”, „głupia” itp.) lub zdania w sposób aluzyjny wskazujące na określone przymioty (np. „Gdy śpiewała, milkły ptaki” – tj. miała piękny głos, śpiewała piękniej od ptaków), pojawiające się w partiach dialogowych lub w wypowiedziach narratora. Z kolei do środków wizualnych możemy zaliczyć zarówno sposób przedstawienia postaci (przede wszystkim odpowiedni ze względu na typ urody dobór aktorów oraz ich charakteryzację), jak i sytuacje, w których spotykamy bohaterów – ich postawy, zachowania, podejmowane przez nich decyzje, wykonywane czynności.

Wiele baśni upowszechnionych przez wytwórnie filmowe (głównie amerykańskie, m.in. The Walt Disney Company, DreamWorks Animation, ale także niemiecki kanał telewizyjny Das Erste) nawiązuje do klasycznych już wersji baśniowych opowieści.

¹² Por. D. Pankowska, op. cit., s. 65–104.

¹³ Należy odnotować, że wspomniany film, choć nawiązuje do baśni o Jasiu i Małgosi, nie jest filmem dla dzieci. Jest on klasyfikowany jako film akcji lub horror. Nie można jednak wykluczyć, że wielu rodziców pozwoliło swoim podopiecznym na jego obejrzenie.